

Η γραφειοκρατία στον Σοσιαλισμό

Παρά την ύπαρξη τεράστιων παραγωγικών δυνάμεων και δυνατοτήτων, την εκρηκτική ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, τη συσσώρευση γνώσης για τις οικονομικές κρίσεις, την ήττα του πειράματος του υπαρκτού σοσιαλισμού αλλά και του κομμουνιστικού κινήματος στην Ευρώπη, αποτελεί παραδοχή η χρεοκοπία του καπιταλισμού και στη νεοφιλελεύθερη εκδοχή του, όπως αποδεικνύει η δομική, παρατεταμένη και σφαιρική κρίση του. Κυριαρχεί η όξυνση στο έπακρο της αντίθεσης των κοινωνικοποιημένων παραγωγικών δυνάμεων και της ιδιοποίησής τους από μια καπιταλιστική ολιγαρχία, η εγγενής στον καπιταλισμό πώση του ποσοστού κέρδους¹ και η αντιρρόπηση του με την ένταση της εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης. Επομένως, τίθεται επιτακτικά το θέμα της αντιστοίχισης κοινωνικοποιημένων παραγωγικών δυνάμεων και της κοινωνικής ιδιοποίησής τους σε μια κοινωνία σοσιαλιστικής οικονομίας και εξουσίας. Το πείραμα δημιουργίας σοσιαλιστικών καθεστώτων στην ΕΣΣΔ και τις Λαϊκές Δημοκρατίες απέτυχε, και στα ερείπιά τους ορθώθηκαν καπιταλιστικά καθεστώτα, με τη διατήρηση σε ορισμένες περιπτώσεις θεσμικών κατάλοιπων του συστήματος, όπως το κομμουνιστικό κόμμα της Κίνας, στον ρόλο όμως μιας δικτατορικής ολιγαρχίας στο κράτος και την οικονομία. Αυτή η αποτυχία (γραφειοκρατικοποίηση και, τελικά, καπιταλιστικοποίηση) εγείρει, με υπολογισμό και αυτής της εμπειρίας, το ερώτημα: Αποτελεί εναλλακτική δυνατότητα στον παρασιτικό καπιταλισμό η δημιουργία μιας οικονομικής και κοινωνικής συλλογικότητας (κομμουνισμός); Ρεαλιστική εναλλακτική δυνατότητα αποτελεί μόνον η δημιουργία μιας γραφειοκρατικής κοινωνίας; Ακόμη: Αυτή η κοινωνία έχει ιστορική αυτοτέλεια και διατηρησιμότητα ή εξελίσσεται και ολοκληρώνεται σύμφωνα με τις εγγενείς αντιφατικές τάσεις της, την καπιταλιστική ή σοσιαλιστική τάση; Στην ΕΣΣΔ, για παράδειγμα, τα πρώτα χρόνια της επανάστασης κυριάρχησε η σοσιαλιστική τάση, στα τέλη της δεκαετίας του '20² κυριάρχησε η γραφειοκρατική τάση (αποτελώντας ενότητα αντιθέτων με τη σοσιαλιστική τάση). Τελικά όμως στη δεκαετία του '90 κυριάρχησε η καπιταλιστική τάση.

* Ο Δημήτρης Γρηγορόπουλος είναι διδάκτωρ φιλοσοφίας.

Πρόβλεψη του κινδύνου

Οι δημιουργοί του μαρξισμού είχαν προβλέψει τον κίνδυνο της γραφειοκρατίας για το προλεταριάτο και επιχείρησαν να δημιουργήσουν δικλίδες ασφαλείας. Ο Μαρξ αξιοποιώντας την εμπειρία από την Παρισινή Κομμούνα γενίκευσε τις βασικές αρχές της οργάνωσης και της λειτουργίας της ως αρχές αποτρεπτικές της γραφειοκρατικοποίησης του προλεταριάτου. Κατά τον Μαρξ η Κομμούνα, για να αποφύγει τη μετατροπή του κράτους και των κρατικών οργάνων από υπηρέτη της κοινωνίας σε αφέντη της, θεσμοθέτησε «αλάνθαστα» μέτρα: Σε όλες τις θέσεις τοποθέτησε εκλεγμένους υπαλλήλους με καθολική ψηφοφορία. Οι υπάλληλοι ήταν ανακλητοί από τους εκλογείς τους. Λάμβαναν μισθό ίσο με τον μισθό των εργατών³. Προεκτείνοντας τη σκέψη του Μαρξ και του Ένγκελς⁴, ο Λένιν περιγράφει με καθαρότητα ένα κράτος που ασκεί τη δικτατορία του κατά των εχθρών του προλεταριάτου και υποχρεώνει την υπαλληλία να εκπληρώνει τον ρόλο του απλού εκτελεστή των εντολών του προλεταριάτου. Οι υπάλληλοι, οι επιστάτες και οι λογιστές, οι τεχνικοί όλων των κατηγοριών θα εκλέγονται, θα ανακαλούνται, θα αμείβονται μέτρια. Μια τέτοια αρχή οδηγεί στη βαθμιαία «αποκέντρωση» κάθε υπαλληλίας... «οι διαρκώς απλοποιούμενες διαδικασίες επιστάσις και λογοδοσίας θα εκτελούνται από όλους διαδοχικά, θα γίνονται συνήθεια και τέλος θα ατονήσουν ως ειδικές λειτουργίες ενός ιδιαίτερου σώματος ανθρώπων»⁵.

Στις αντιγραφειοκρατικές προϋποθέσεις των Μαρξ-Ένγκελς ο Λένιν προσθέτει και μια τέταρτη, που συχνά αγνοείται ή λοιδορείται: την κατάργηση εξουσίας της γραφειοκρατίας ως ιδιαίτερου σώματος που ασκεί ιδιαίτερες λειτουργίες, αφού όλοι (ακόμη και η περίφημη μαγείρισσα) θα ασκούν εναλλάξ αυτές τις λειτουργίες. Η ανάλυση των κλασικών εδράζεται στην εμπειρία της Κομμούνας, την επανάσταση του 1905, τη Φεβρουαριανή και την Οκτωβριανή Επανάσταση. Είναι σε έναν βαθμό θεωρησιακή, δεν αποτελεί όμως «ιδεατό τύπο»⁶, αν και δεν είχε υπόψη την ολοκληρωμένη διαδικασία γραφειοκρατικοποίησης του υπαρκτού σοσιαλισμού. Η συγκέντρωση αυτού του εμπειρικού υλικού παρέχει την κρίσιμη πλέον μάζα ώστε να αποφεύγεται η θεωρησιακή και η συνηθέστερη εμπειριστική προσέγγιση του φαινομένου, και να ευνοείται η χρησιμοποίηση της διαλεκτικής κατηγορίας συγκεκριμένο-αφηρημένο-ανώτερο συγκεκριμένο (ενότητα του πολλαπλού κατά τον Μαρξ).

Στον προσδιορισμό των αιτιακών παραγόντων της γραφειοκρατίας, παρατηρείται ένας αταξινόμητος εμπειρισμός που παρεμποδίζει και την εμπειρική και την αφηρημένη γνώση. Οι γενεσιουργοί παράγοντες του φαινομένου της γραφειοκρατίας φιλοσοφικά διακρίνονται σε αναγκαίους, τυχαίους και βουλευσι-αρχικούς. Όλοι δρουν αιτιακά προς το φαινόμενο, η υπέρβαση όμως της απλής

εμπειρικής συμπαράθεσής τους έχει ιδιαίτερη αξία, εμπειρική, θεωρητική και τελικά πολιτική.

Για παράδειγμα, ο θάνατος του Λένιν σαφώς ευνόησε την εδραίωση της γραφειοκρατίας. Ήταν αιτιακός αλλά τυχαίος παράγοντας. Εξ αντιθέτου, η προσωπικότητα του Στάλιν συνέβαλε αποφασιστικά στην εδραίωση της γραφειοκρατίας. Δεν ευσταθεί όμως η αγοραία άποψη ότι η γραφειοκρατία και η επικράτησή της υπήρξε έργο του Στάλιν. Η γραφειοκρατία είχε δημιουργηθεί, αναπτυσσόταν, η ιεραρχική δομή και λειτουργία της «απαιτούσε» τον ηγέτη που θα εδραίωνε την ενότητα και τον ρόλο της. Αυτή η σχέση ήταν αναγκαία. Η ανάρρηση όμως του Στάλιν στη θέση του ηγέτη της γραφειοκρατίας υπήρξε τυχαία, όπως και η εξέλιξη του αξιώματος του γραμματέα του κόμματος σε δικτατορική εξουσία. Η οικονομική και πολιτιστική καθυστέρηση της Ρωσίας και η τεράστια πληθυσμιακή υπεροχή της αγροτιάς θεωρείται ότι αναπόδραστα οδήγησαν στη γραφειοκρατία. Ασφαλώς οι έντονες διαφορές στον καταμερισμό εργασίας (πνευματική-χειρωνακτική, ειδικευμένη-ανειδίκευτη) δημιουργούν αναπόφευκτα την ανάγκη γραφειοκρατίας. Δεν είναι όμως αναγκαία η εδραίωση και η νίκη της. Εξαρτάται και από τον υποκειμενικό παράγοντα, από την αντίδραση της επαναστατημένης εργατικής τάξης και της πρωτοπορίας της. Αυτή η μάχη δόθηκε και κορυφώθηκε στο διάστημα 1923-1927. Κατέληξε στην ήττα της αριστερής αντιπολίτευσης, όχι εξαιτίας κάποιου ορειχάλκινου νόμου της ιστορίας, αλλά περισσότερο από τις καθυστερήσεις, τις παλινωδίες, τα λάθη, την ασταθή ενότητα του αντιγραφειοκρατικού χώρου. Ότι η γραφειοκρατία δεν είναι αναπόδραστο προϊόν της πολιτιστικής καθυστέρησης αλλά και των συμφερόντων που δημιουργεί, επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι και από τη δεκαετία του '60 και του '70, παρά την υψηλή οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη, η γραφειοκρατία όχι μόνο δεν περιορίστηκε, αλλά ενίσχυσε τον ρόλο της και στο κράτος και στην οικονομία⁷.

Αναπόφευκτη αιτία του συγκεντρωτισμού και της γραφειοκρατίας θεωρούνται ο εμφύλιος πόλεμος και η ιμπεριαλιστική επέμβαση. Είναι εκτίμηση του ρεφορμιστικού ρεύματος, που και στις σύγχρονες εκφράσεις του απαιτεί την πλήρη ωρίμανση των συνθηκών, ώστε ο τοκετός της νέας κοινωνίας να είναι ανώδυνος. Αυτή η αντίληψη απλώς δικαιολογεί την παραίτηση από τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Η εξιδανίκευση των όρων είναι ουτοπική συνθήκη. Ακόμη και σε μια αστική κοινωνία με υψηλή ανάπτυξη και δημοκρατική παράδοση, το εγχείρημα της κοινωνικής ανατροπής θα προκαλέσει αναπόφευκτα οξύτατη ταξική πάλη. Οι μορφές αυτής της πάλης (για παράδειγμα, εμφύλιος πόλεμος) δεν αποτελούν αναπόφευκτη αναγκαιότητα. Εξαρτώνται από ένα πλέγμα παραγόντων. Για παράδειγμα, στην εμφύλια σύγκρουση στην Κίνα κομμουνιστών-εθνικιστών, παρά την τεράστια γεωπολιτική σημασία της Κίνας, δεν πραγματοποιήθηκε ιμπεριαλιστική επέμβαση.

Η ήττα των επαναστάσεων (Γερμανία, Ουγγαρία κ.α.) οδήγησε τη σοβιετική επανάσταση σε απομόνωση και ενίσχυσε αναπόφευκτα τη γραφειοκρατία και τον συγκεντρωτισμό, την επικράτηση της αντίληψης περί οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε μία χώρα και του περικυκλωμένου σοσιαλιστικού φρουρίου. Αυτή η αντίληψη αποτελούσε λογικοφανή βάση για τον ακραίο αυταρχισμό. Σταδιακά η διαφορετική γνώμη έγινε συνώνυμο της προδοσίας και της σοσιαλιστικής πατρίδας. Ο Λένιν και οι Μπολσεβίκοι είχαν επίγνωση της αναγκαιότητας της παγκόσμιας ή διεθνούς επανάστασης. Λίγο πριν από την Επανάσταση του Οκτώβρη, ο Λένιν έγραφε στους Ελβετούς εργάτες: «το ρωσικό προλεταριάτο δεν μπορεί μόνο με τις δικές του δυνάμεις να φτάσει στην ολοκληρωτική νίκη της σοσιαλιστικής επανάστασης»⁸. Αναπόφευκτα η απομόνωση μιας επανάστασης δημιουργεί προβλήματα. Η αδυναμία όμως ολοκλήρωσής της (σύμφωνα και με τον Λένιν) δεν συνεπάγεται την παλινδρόμησή της στο καθεστώς μιας εκμεταλλευτικής γραφειοκρατίας ή στον καπιταλισμό. Εξάλλου, η επανάσταση των Μπολσεβίκων νίκησε και προχώρησε στις μεγάλες κατακτήσεις της τα πρώτα χρόνια, χωρίς τη συνδρομή μιας διεθνούς επανάστασης.

Ο αποδεκατισμός της εργατικής τάξης στον εμφύλιο, η αυξημένη χρησιμοποίηση ειδικών του προηγούμενου καθεστώτος, η ένταξη στο κράτος και το κόμμα μαζών, μετά τη νίκη της επανάστασης στον εμφύλιο, χωρίς σοσιαλιστική συνείδηση, όπως και η πολιτική κόπωση της εργατικής τάξης, αποτέλεσαν παράγοντες αποφασιστικής ενδυνάμωσης της γραφειοκρατίας. Αυτή όμως η εξέλιξη δεν είναι αναπόφευκτη. Αφορά τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες της επανάστασης στη Ρωσία. Εξάλλου, και σε αυτές τις συνθήκες δεν θα ήταν αναπόφευκτη η νίκη της γραφειοκρατίας, αν δεν είχε υπάρξει η προσχώρηση σε αυτήν του σταλινικού ρεύματος και η διάσπαση, στο διάστημα της αποφασιστικής αναμέτρησης, της αριστερής πτέρυγας του κόμματος.

Υποκειμενικό λάθος της Αριστεράς, στη βάση υπαρκτών φοβερών προβλημάτων, ήταν ο φόβος των δημοκρατικών θεσμών της επανάστασης και τελικά η συρρίκνωσή τους, που αντικειμενικά υπήρξε καθοριστική για την επικράτηση της γραφειοκρατίας.

Εμπεριστατωμένη αριστερή κριτική σε αυτή την επιλογή αναπτύσσει η Ρ. Λούξεμπουργκ, ήδη από το 1918, με άξονα τη διάλυση της Συντακτικής Συνέλευσης. Δεν διαφωνούσε με την εκτίμηση του Τρότσκι και του Λένιν, ότι η Συντακτική Συνέλευση αντανάκλασε τη Ρωσία του χθες (παράδειγμα: οι εκλογικοί κατάλογοι και τα ψηφοδέλτια είχαν καταρτιστεί πριν από τον Οκτώβρη, σε πολλές περιφέρειες οι μάζες ήταν πολύ λίγο διαφωτισμένες για το τι είχε συμβεί στην Πετρούπολη και τη Μόσχα), θεωρούσε όμως ότι καλώς μεν διέλυσαν αυτή την ξεπερασμένη θνησιγενή Συνέλευση, αλλά θεωρούσε επίσης ότι έπρεπε χωρίς καθυστέρηση να προκηρύξουν εκλογές για νέα Συντακτική, που θα έβγαине

μέσα από την επαναστατημένη Ρωσία. Στηλίτευσε την άποψη του Τρότσκι, που αρνιόταν γενικά την αξία της εθνικής αντιπροσωπείας από γενικές λαϊκές εκλογές και στηριζόταν αποκλειστικά στα σοβιέτ, τη στέρηση του δικαιώματος ψήφου όχι μόνον από τους αστούς αλλά από «αναρίθμητες υπάρξεις» που στη δίμηνη του πολέμου και της επανάστασης δεν μπορούσαν να βρουν μια απασχόληση της εργατικής τους δύναμης.

Περισσότερη αξία όμως έχει ο ορισμός από την Λούξεμπουργκ της εργατικής δημοκρατίας ως διαλεκτικής σύνθεσης της ταξικής δικτατορίας και δημοκρατίας: «Έτσι ακριβώς εκδηλώνεται η σοσιαλιστική δικτατορία... για να τσακιστεί η αντίσταση... όσων στασίασαν εναντίον της κυβέρνησης των εργατών».

Παράλληλα όμως θεωρούσε αναγκαία την ύπαρξη των λαϊκών δημοκρατικών θεσμών, γιατί παρά τις ατέλειές τους εξασφάλιζαν τη ζωντανή πηγή από όπου μπορεί να διορθωθεί κάθε ατέλεια των δημοκρατικών θεσμών: «την ενεργό, ανεμπόδιστη, δραστήρια πολιτική ζωή όσο το δυνατόν πιο πλατιών λαϊκών μαζών του έθνους»⁹.

Οι ηγέτες της επανάστασης πιστεύοντας ότι υπερασπίζουν την επανάσταση κατάργησαν βασικούς λαϊκούς δημοκρατικούς θεσμούς, με μία λογική προσωρινότητας, αποδυναμώνοντας όμως με αυτήν τη λανθασμένη επιλογή τους την κυριότερη δύναμη αποτροπής της γραφειοκρατίας, τη δραστήρια και πλατιά πολιτική παρέμβαση της εργατικής τάξης και των λαϊκών στρωμάτων. Έτσι, στο 10ο Συνέδριο καταργήθηκαν οι φράξιες, σταδιακά ενοχοποιήθηκε ο όρος και η έκφραση αντίθετης γνώμης προς την κυρίαρχη γραφειοκρατία. Στις επιχειρήσεις επιβλήθηκε η απόλυτη κυριαρχία της μονοπρόσωπης διοίκησης, οι εργοστασιακές επιτροπές και ο εργατικός έλεγχος στην ουσία παροπλίστηκαν. Καταργήθηκε η αυτονομία των συνδικάτων έναντι του κράτους και το δικαίωμα διεκδίκησης (απεργία). Χωρίς να γίνουν με τη θεσμική έννοια όργανα του κράτους, όπως απαιτούσε ο Τρότσκι, απέκτησαν συμπληρωματικό χαρακτήρα προς το κράτος, και κύρια αποστολή τους θεωρήθηκε η συμβολή τους στην οικοδόμηση του κομμουνισμού.

Καθιερώθηκε η αρχή του ενός κόμματος. Αυτή η αρχή (αντίθετα από μια διαδεδομένη γνώμη) δεν συναντάται σε κανένα κείμενο του Λένιν αλλά ούτε και στο σύνταγμα του σοβιετικού κράτους. Βέβαια, τα αριστερά κόμματα ταλαντεύονταν και σε ορισμένες περιπτώσεις στήριξαν την αντεπανάσταση. Η απαγόρευση όμως των αριστερών κομμάτων πραγματοποιήθηκε μετά τη λήξη του εμφυλίου (1921), όταν άρχισαν να αμβλύνονται κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις από τον φόβο των Μπολσεβίκων μήπως στα πλαίσια της ΝΕΠ γίνουν όργανα των αστών και των κουλάκων¹⁰.

Την αυτονομία τους απώλεσαν και τα κυριότερα όργανα του σοβιετικού κράτους, τα σοβιέτ. Η εξουσία συγκεντρώθηκε σε γραφεία και επιτροπές, που ελέγ-

χονταν από την κομματική γραφειοκρατία, η οποία με την κατάργηση των φραξιών και των αριστερών κομμάτων διέθετε και επέβαλλε απολυταρχική εξουσία. Το ίδιο συνέβη και με το κεντρικό σχέδιο της οικονομίας, που ήταν αρμοδιότητα τεχνοκρατών και γραφειοκρατών, με υποτυπώδη συμμετοχή της εργατικής τάξης και θεσμών της (συνδικάτα, τοπικά σοβιέτ κ.ά).

Το λάθος της θεσμικής συρρίκνωσης του σοβιετικού συστήματος ήταν καθοριστικό για την κυριαρχία της γραφειοκρατίας. Σε συνθήκες αποδεκατισμού της εργατικής τάξης, πολιτικής κόπωσης, τάσης παθητικοποίησης, η συρρίκνωση της εργατικής δημοκρατίας (προσωρινή και έκτακτη κατάσταση κατά τον Λένιν) στην κρίσιμη ιστορική καμπή αποτέλεσε σχεδόν απαγορευτικό παράγοντα για την πολιτική επανενεργοποίηση του προλεταριάτου και διευκόλυνε αντικειμενικά τη γραφειοκρατικοποίηση.

Στην απόλυτη κυριαρχία της γραφειοκρατίας, εκτός από τη θεσμική συρρίκνωση συνέβαλε αποφασιστικά η κατάργηση της ελευθεροτυπίας και της ελεύθερης έκφρασης της γνώμης. Αυτή η εξέλιξη συμπίπτει με τη ΝΕΠ και τη λανθασμένη εκτίμηση των Μπολσεβίκων ότι αυτή η επιλογή απαιτεί την προσωρινή αύξηση της καταπίεσης και του συγκεντρωτισμού. Αντίθετα όμως με αυτή την επιλογή σε συνθήκες οξύτατου εμφύλιου τα έντυπα των αριστερών κομμάτων κυκλοφορούσαν κανονικά, όταν δεν στρέφονταν κατά της επανάστασης. Χαρακτηριστικό, εξάλλου, στοιχείο της εσωκομματικής δημοκρατίας στο κόμμα των Μπολσεβίκων ήταν ότι οι Θέσεις της Εργατικής Αντιπολίτευσης τυπώθηκαν και μοιράστηκαν στους συνέδρους (10ο Συνέδριο).

Αναπόφευκτη η γραφειοκρατία;

Ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες στις οποίες πραγματοποιήθηκε η Οκτωβριανή Επανάσταση και τα υποκειμενικά λάθη των Μπολσεβίκων, υπό την πίεση εξαιρετικά δύσκολων προβλημάτων και ιστορικά ανέκδοτων καταστάσεων, τίθεται το ερώτημα αν υπήρξαν κυρίαρχοι αναπόδραστοι παράγοντες δημιουργίας και κυριαρχίας της γραφειοκρατίας, και ακόμη το πιο κρίσιμο ερώτημα, αν αναπόδραστες αιτίες γραφειοκρατικοποίησης ισχύουν στο σοσιαλιστικό εγχείρημα γενικά. Εκ προοιμίου υποστηρίζουμε ότι μια αναγκαία υπό ορισμένες συνθήκες εξέλιξη δεν έχει προκαθορισμένη τη μορφή της και, το κυριότερο, την κυριαρχία της στον κοινωνικό χώρο όπου εμφανίζεται. Αντίθετα, η κυριαρχία της μπορεί να αποτραπεί από τυχαίους παράγοντες αλλά και από τη συνειδητή παρέμβαση του υποκειμενικού παράγοντα, που να περιορίζει με αντίρροπες δυνάμεις την ανάπτυξή της, ώστε τελικά με τη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών (κομμουνισμός) να εκλείψει όπως και το κράτος γενικά.

Ο προσδιορισμός βασικών παραγόντων που οδηγούν στη γραφειοκρατικοποίηση, με την αξιοποίηση και της ιστορικής εμπειρίας, είναι αναγκαία προϋπόθεση (αν υπάρχει κυρίως η επαναστατική βούληση) για τον περιορισμό της σε μια ακίνδυνη λειτουργία:

Α.: Ακόμη και σε μια ανεπτυγμένη οικονομικά και πολιτιστικά κοινωνία, σε συνθήκες επιστημονικοτεχνικής επανάστασης, η διαχείριση της οικονομίας απαιτεί υψηλή ειδίκευση και τεχνογνωσία. Αυτή η συνθήκη ενισχύει τον συγκεντρωτισμό, όπως χαρακτηριστικά στην κατάρτιση του κεντρικού σχεδίου της σοσιαλιστικής ανάπτυξης.

Β.: Την κρατική εξουσία στον σοσιαλισμό δεν την ασκεί βέβαια η εργατική τάξη στο σύνολό της αλλά ένα τμήμα της. Η εργατική τάξη ωστόσο πρέπει να συμμετέχει αποφασιστικά και καθοριστικά με τα όργανά της στη διακυβέρνηση. Εκτός από τον πρώτο καταμερισμό υπάρχει κι ένας δεύτερος, η διαστρωμάτωση του κρατικού μηχανισμού σε κατώτερη, μεσαία και ανώτερη βαθμίδα. Η δημιουργία κρατικού στρώματος, και ιδιαίτερα του ανώτερου, θα το ωθεί από τη λειτουργική διαφοροποίηση, ως προς τη σύνολη εργατική τάξη, στην ταξική διαφοροποίηση (μονοπώληση της διακυβέρνησης και διαχείρισης της κρατικοποιημένης οικονομίας με γνώμονα τα συμφέροντά του).

Γ.: Ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός δεν πραγματοποιείται αυτόματα. Για ένα διάστημα (απροσδιόριστη διάρκεια) η συλλογική (κρατική) παραγωγή θα συνυπάρχει με την καπιταλιστική (μικρότερης ή μεγαλύτερης έκτασης), τη μικροεμπορευματική οικονομία, την ιδιωτική και συνεταιριστική αγροτική παραγωγή. Οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις θα υφίστανται και στην παραγωγή, ενώ θα κυριαρχούν στη διανομή (αστικό δίκαιο διανομής). Ο ρόλος του κράτους ενισχύεται από την ανάγκη ρύθμισης των αντιθέσεων ανάμεσα στις υπάρχουσες τάξεις και τα στρώματα, αλλά και από την ανάγκη ώθησης αυτού του μορφώματος, με οικονομικά και μη μέσα, στον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό.

Δ.: Η νίκη της επανάστασης επιτυγχάνεται μέσα από οξύτερη πάλη, που συνεχίζεται και μετά τη νίκη του προλεταριάτου, με μεγαλύτερη ίσως ένταση, με μορφή εμφύλιου πολέμου και στρατιωτικής επέμβασης ξένων δυνάμεων (Ρωσία, Ελλάδα) ή και στρατιωτικού πραξικοπήματος (Χιλή). Η σκληρότητα της ταξικής πάλης, ιδίως στην περίπτωση ένοπλης αντίδρασης της καπιταλιστικής τάξης, ενισχύει τον συγκεντρωτισμό, ιδιαίτερα του στρατιωτικού μηχανισμού. Κάθε έννοια συμβουλίων στον στρατό εξέλιπε, κατάσταση που επιτάχθηκε από την αναπόφευκτη χρησιμοποίηση αξιωματικών του τσαρικού στρατού. Ο Κόκκινος Στρατός αναδιοργανώθηκε σύμφωνα με τη δομή και τη λειτουργία ενός παραδοσιακού στρατού. Το ίδιο συνέβη και με την εθελοντική πολιτοφυλακή, που αντικαταστάθηκε από την παραδοσιακού τύπου αστυνομία. Οι δύο μηχανισμοί, παραδοσιακά πλέον ιεραρχημένοι και πειθαρχημένοι, ήταν το κατασταλ-

τικό όργανο που είχε ανάγκη η εδραιούμενη γραφειοκρατία, για να επιβάλει σε λίγα χρόνια την πρωτοφανούς βιαιότητας κολεκτιβοποίηση. Πάντως, αν και η εξ αυτού του λόγου ενίσχυση της γραφειοκρατίας, μπορεί με την επαναστατική δραστηριοποίηση και τους επαναστατικούς θεσμούς να περιορίζεται, δεν είναι τυχαίο ότι οι μεγάλες επαναστατικές κατακτήσεις πραγματοποιήθηκαν στα χρόνια της οξύτερης πάλης, μέχρι περίπου το 1921. Μετά αρχίζει η αποδιάρθρωση των επαναστατικών θεσμών.

Ε.: Η ενότητα θέλησης εκατοντάδων χιλιάδων και εκατομμυρίων ανθρώπων είναι αναγκαία, για να λειτουργήσει η μεγάλη παραγωγή αποτελεσματικά. Όπως έλεγε ο Λένιν: «...θα ήταν η μεγαλύτερη ανοησία και ο πιο παράλογος ουτοπισμός να νομίζουμε ότι χωρίς εξαναγκασμό και χωρίς δικτατορία μπορεί να περάσουμε από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό»¹¹. Είναι αναντίρρητο ότι η παραγωγή απαιτεί ενότητα θέλησης και συνεργασία είτε με συναίνεση είτε με εξαναγκασμό. Η εφαρμογή όμως του εξαναγκασμού αφορούσε τα αντισοσιαλιστικά στοιχεία, ενώ την ενότητα θέλησης των εργατών (στον βαθμό που ήταν δυνατή), για την επαναστατική πάλη και για τη σοσιαλιστική οικοδόμηση, την επιδίωκε με τη σοσιαλιστική διαπαιδαγώγηση και την απόκτηση πείρας από την πάλη και τη συνειδητή συμμετοχή τους στους επαναστατικούς θεσμούς. Ο Λένιν είχε έγκαιρα κατανοήσει τους κινδύνους του γραφειοκρατικού εξαναγκασμού εις βάρος της συνειδητής προλεταριακής στάσης και ήδη από το 1920 διατύπωνε την εξής θέση: «Το κράτος μας δεν είναι ένα πραγματικό εργατικό κράτος... Το πρόγραμμα του κόμματός μας δείχνει ότι έχουμε ένα εργατικό κράτος με παραμορφώσεις»¹². Η πολιτική απενεργοποίηση του προλεταριάτου τη δεκαετία του '20, αρνητικά καθοριστική για τις εξελίξεις, που ήταν προϊόν και της γραφειοκρατικής προέλευσης, επιβεβαίωσε τους φόβους του Λένιν.

ΣΤ.: Η γέννηση του σοσιαλισμού μέσα από τον καπιταλισμό δεν γίνεται με απόλυτη άρνηση, αλλά με επιβίωση στοιχείων του όχι μόνο θετικών αλλά και αρνητικών ή αντιφατικών. Είναι αναπόφευκτη, στο όποιο επίπεδο ανάπτυξης, η αξιοποίηση σε ευρύ βαθμό του στελεχικού δυναμικού του προηγούμενου καθεστώτος. Αυτά τα στελέχη δεν εμφορούνται στην πλειοψηφία τους από σοσιαλιστικές ιδέες και ιδανικά. Είναι ζυμωμένοι με αστικές ιδεοληψίες και ευάλωτοι συχνά στη δύναμη και τα όποια προνόμια τους εξασφαλίζει η θέση. Παρά την αναπόφευκτη γένεση και ενίσχυσή του, αυτό το στρώμα δεν μπορεί να αναχθεί σε κυρίαρχη κοινωνική και κρατική δύναμη, γιατί ούτε ενιαία ιδεολογία ούτε πολιτική καθοδηγητική οργάνωση διαθέτει. Γι' αυτό, αναγκαίος όρος για την επιβολή τους είναι η συμμαχία με μερίδα τουλάχιστον του κομμουνιστικού κόμματος, που μετέχοντας στη διοίκηση έχει ήδη γραφειοκρατικοποιηθεί ή εντοπίζει στη γραφειοκρατία τον παράγοντα που θα εξασφαλίσει την απόλυτη κυριαρχία του. Η νίκη της γραφειοκρατίας δεν ήταν προϊόν μιας «φυσικής» εξελικτι-

κής πορείας, αλλά σκληρής ταξικής πάλης ανάμεσα στη συμμαχία της κρατικής και κομματικής γραφειοκρατίας και την επαναστατική μερίδα της εργατικής τάξης και των πολιτικών εκπροσώπων της.

Ζ.: Η ανάγκη μεγάλης και γρήγορης ανάπτυξης της παραγωγής, ώστε να γίνει αναδιανομή υπέρ των εργαζομένων και να αποτελέσει βάση για την υπεράσπιση του σοσιαλισμού από εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς οδηγεί σε μια πολιτική που δίνει το προβάδισμα στην οικονομική-παραγωγική αποτελεσματικότητα¹³, υποτιμώντας ή και αδιαφορώντας για τις παραγωγικές σχέσεις. Η ΝΕΠ συνέβαλε στην ανάπτυξη της οικονομίας, ενίσχυσε όμως τα εκμεταλλευτικά στοιχεία των παραγωγικών σχέσεων και τον κρατικό αυταρχισμό. Στην επιβολή αυτών των μεταρρυθμίσεων και στην κάμψη των αντιστάσεων της επαναστατικής εργατικής πλευράς συγκροτείται η συμμαχία της κομματικής, κρατικής και οικονομικής γραφειοκρατίας (η γραφειοκρατική μερίδα του κόμματος, ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι, ειδικοί, διευθυντές επιχειρήσεων). Αυτό το γραφειοκρατικό μπλοκ που στηρίζει τη ΝΕΠ θα την ανατρέψει σε λίγα χρόνια με πρωτοφανή βιαιότητα. Έκτοτε, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις (κυρίως η μεταρρύθμιση Κοσίγκιν, Λίμπερμαν από το 1956 και η Περεστρόικα από το 1980) στο όνομα της οικονομικής αποτελεσματικότητας ενισχύουν τις καπιταλιστικές σχέσεις συγκαλυμμένα στην πρώτη περίπτωση, ανοιχτά σχεδόν στη δεύτερη. Υποκείμενο και ωφελημένος από αυτές τις μεταρρυθμίσεις είναι η γραφειοκρατία¹⁴, ενώ ο συγκεντρωτικός και εκμεταλλευτικός χαρακτήρας των παραγωγικών σχέσεων παροξύνουν την απάθεια ή και την παθητική αντίσταση των εργαζομένων. Τις ίδιες τάσεις και τους ίδιους κινδύνους θα δημιουργήσει και η επιχειρούμενη οικονομική μεταρρύθμιση (ενίσχυση του μικρομεσαίου, όπως λέγεται, ιδιωτικού τομέα) στην εναπομείνασα σοσιαλιστική οικονομία της Κούβας.

Αντιμετώπιση

Αν θεωρηθεί ότι είναι αναπόφευκτη η κυριαρχία της γραφειοκρατίας, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι μαρξιστές (Σουβαρίν, Ντόιτσερ κ.ά.), τότε εύλογα θα τεθεί το ερώτημα αν έχει νόημα να αγωνίζεται κανείς υπέρ της εγκαθίδρυσης ενός «σοσιαλισμού» γραφειοκρατικού και εκμεταλλευτικού ή να αγωνίζεται, μάταια, εναντίον μιας αναπόφευκτης γραφειοκρατίας. Η γραφειοκρατία εμφανίστηκε κάτω από συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες στην ΕΣΣΔ και τα άλλα σοσιαλιστικά καθεστώτα (που δεν είναι υποχρεωτικό να υπερασπίζονται και στο μέλλον – μπορεί βέβαια να υπάρξουν άλλες), από λάθη και απειρία (άγνοια κινδύνου) και από αντικειμενικούς παράγοντες, που αναπόφευκτα απειλούν το σοσιαλιστικό εγχείρημα γενικά. Η έστω και αναπόφευκτη όμως εμφάνιση ενός φαινομένου

δεν προεξοφλεί και την επικράτησή του. Η γραφειοκρατία ως τύπος οικονομικών σχέσεων και τύπος κράτους - πολιτικού συστήματος συνδέεται με ένα τμήμα της κοινωνίας¹⁵ (ολιγάριθμο) που επωφελείται από το γραφειοκρατικό μόρφωμα και το στηρίζει. Στη γραφειοκρατία αντιτίθεται η εργατική τάξη αντικειμενικά και άλλα εργαζόμενα στρώματα, που είναι θύματα του εκμεταλλευτικού και αυταρχικού χαρακτήρα της γραφειοκρατίας. Επομένως, η επικράτηση ή ο αποτελεσματικός περιορισμός της θα αποτελέσει το διακύβευμα ταξικής πάλης, όπως συνέβη στην ΕΣΣΔ, ιδίως τη δεκαετία 1920-30. Σε καμία περίπτωση δεν θα είναι προϊόν προδιαγεγραμμένης (τελεολογικής) εξέλιξης της γένεσής της.

Η στάση στο θέμα της γραφειοκρατίας είναι ανάλογη με την άποψη γι' αυτήν και τη σχέση της με τον σοσιαλισμό. Κατά την άποψη των παραδοσιακών κομμουνιστικών κομμάτων (όπως ΚΚΕ), το γραφειοκρατικό φαινόμενο δεν ήταν κυρίαρχο στην οικονομία, το κράτος και το κόμμα, αλλά αποτελούσε απλή παρέκκλιση. Η ανατροπή του σοσιαλισμού δεν ήταν προϊόν της βασικής αντίθεσης του υπαρκτού σοσιαλισμού (κοινωνικοποίηση, κρατικοποίηση των παραγωγικών μέσων, γραφειοκρατική ιδιοποίηση) αλλά ιμπεριαλιστικός δάκτυλος σε συνεργασία με φιλοκαπιταλιστικά στοιχεία. Κατά την άποψη αυτή, στον υπαρκτό σοσιαλισμό θα ήταν επαρκείς κάποιες μικροδιορθώσεις για να λυθούν τα προβλήματα.

Υπέρ των μικροδιορθώσεων, του κατά δύναμη περιορισμού του γραφειοκρατικού φαινομένου ως ενδεδειγμένου τρόπου αντιμετώπισής του τάσσεται το ρεύμα του τεχνολογικού ντετερμινισμού, που θεωρεί τη γραφειοκρατία αναπόφευκτη μέχρι το δεύτερο στάδιο του κομμουνισμού¹⁶.

Η πρόταση του τροτσκιστικού πολιτικού ρεύματος για πολιτική αντιγραφειοκρατική επανάσταση¹⁷ δεν πραγματοποιήθηκε ούτε μπορούσε να πραγματοποιηθεί. Ήταν εσφαλμένος ο χαρακτηρισμός της ως πολιτικής επανάστασης, που θα ανατρέψει τα οικονομικά θεμέλια της κοινωνίας, κατ' αναλογία προς τις πολιτικές αστικές επαναστάσεις του 1830 και του 1848 στη Γαλλία και τον Φλεβάρη του 1917 στη Ρωσία. Στην περίπτωση όμως της ΕΣΣΔ, η επανάσταση δεν θα έπρεπε να περιοριστεί στο εποικοδόμημα αλλά να συμπεριλάβει και τις σχέσεις παραγωγής, που τυπικά ήταν σοσιαλιστικές (κρατική ιδιοκτησία), ενώ στην πραγματικότητα τις ιδιοποιούνταν ανεξέλεγκτα η γραφειοκρατία (διεύθυνση επιχειρήσεων με σχεδόν απόλυτες εξουσίες του διευθυντή, ιδίως μετά το 1956, γραφειοκρατικός έλεγχος του σχεδιασμού, έλεγχος της διανομής των πόρων και των αγαθών). Οι μάζες ήταν αποξενωμένες από τη διεύθυνση της οικονομίας και αρκούσαν στην εξασφάλιση ενός σχετικά βελτιωμένου βιοτικού επιπέδου.

Η επαναστατική εργατική τάξη και οι αριστεροί της εκπρόσωποι είχαν συντριβεί από τη γραφειοκρατία στα τέλη της δεκαετίας του '20. Η γραφειοκρατική μονοπώληση της εξουσίας και το αυταρχικό καθεστώς που είχε επιβάλει εί-

χαν δυσφημήσει στις εργατικές μάζες την έννοια του σοσιαλισμού, που με εμπειρική συνείδηση τον ταύτιζαν με τη γραφειοκρατία. Γι' αυτό, κυρίως, τα αντιγραφειοκρατικά κινήματα στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού δεν απέβλεπαν στην αποκατάσταση «του αληθινού σοσιαλισμού» –στόχος ασύμβατος με την κυρίαρχη εμπειρική συνείδηση– αλλά στόχευαν στην ανατροπή όχι απλώς της γραφειοκρατίας αλλά του σοσιαλισμού γενικά.

Αυθαίρετες ήταν οι προσδοκίες ορισμένων μαρξιστών από την «αριστερή» γραφειοκρατία. Αυτό το τμήμα της γραφειοκρατίας ήταν υπέρ της διατήρησης του γραφειοκρατικού σοσιαλισμού, γιατί από τη διατήρησή του αντλούσε όντως την εξουσία και τα προνόμιά του. Μάλιστα, με μια λογική ακραίου εξελικτικισμού υποστηρίζεται ότι η διατήρηση της τυπικής κοινωνικοποίησης (κρατικοποίησης) είναι αναγκαία για τη μετάβαση στην πραγματική κοινωνικοποίηση των σχέσεων παραγωγής. Αυτό το τμήμα της γραφειοκρατίας όχι μόνο δεν μπορούσε να συμβάλει στη σοσιαλιστική μετεξέλιξη του γραφειοκρατικού καθεστώτος αλλά ούτε και να το σώσει από την καπιταλιστική παλιννόσθηση. Ταυτισμένο με τον γραφειοκρατισμό, αδυνατούσε να χαράξει μια στρατηγική αντιμετώπισης υπαρκτών προβλημάτων (πέρασμα από την εκτατική ανάπτυξη στην εντατική, υπέρμετρες δυσκολίες του κεντρικού σχεδιασμού, δυναμική αξιοποίηση της νέας τεχνολογίας, απάθεια εργαζομένων κ.ά.), και αρκούσαν στην αναπαραγωγή του υπάρχοντος με μεταρρυθμίσεις περιορισμένου χαρακτήρα. Για τη σωτηρία του γραφειοκρατικού συστήματος επέλεξε να μη συγκρουστεί με τη φιλοαστική πτέρυγα, αλλά να συμβιβαστεί με αυτήν, ακόμη και όταν οι καπιταλιστικές βλέψεις της εκδηλώνονταν εμφανώς, ευελπιστώντας στην επίτευξη ενός συμβιβασμού κορυφής που, έστω με ορισμένες αλλοιώσεις, θα διατηρούσε το γραφειοκρατικό σύστημα. Η συντηρητική γραφειοκρατία αδυνατούσε να υπερβεί αυτό το σύστημα. Το υπεράσπιζε είτε με μικρομεταρρυθμίσεις είτε με καιροσκοπικούς συμβιβασμούς με φιλοκαπιταλιστικά ρεύματα της γραφειοκρατίας (μεταρρύθμιση '56, περεστρόικα), αλλά ακόμη και με την άκρα σκλήρυνση του συστήματος με το αμφιλεγόμενο πραξικόπημα του Αυγούστου του 1991, πρακτική (επέμβαση στρατού) που είχε χρησιμοποιηθεί και στις αντισοσιαλιστικές εξεγέρσεις στις Λαϊκές Δημοκρατίες.

Η «αριστερή» γραφειοκρατία θα μπορούσε να συμβάλει στη σοσιαλιστικοποίηση της οικονομίας, αν υιοθετούσε μια τέτοια στρατηγική, πράγμα που δεν έκανε, αν αντί να συμβιβαστεί με τη δεξιά γραφειοκρατία συμμαχούσε με την εργατική τάξη, που ήταν όμως αποξενωμένη και εχθρική προς το σύστημα, και με επαναστατικές πολιτικές δυνάμεις, που μετά όμως τη συντριπτική ήττα τους είχαν εξαφανιστεί από την πολιτική. Έτσι, αναπόφευκτα σε αυτές τις συνθήκες η βασική αντίθεση του καπιταλισμού μετασηματισμένη σε βασική αντίθεση του υπαρκτού σοσιαλισμού (κοινωνικοποιημένη [κρατικοποιημένη] παραγωγή – ιδι-

ωτική [γραφειοκρατική] ιδιοποίηση) λύθηκε με νίκη της δεύτερης πλευράς και μετεξέλιξης της σε ανοιχτή πλέον καπιταλιστική ιδιοποίηση.

Η πιο διαδεδομένη ερμηνεία του φαινομένου της γραφειοκρατίας είναι αυτή που την αποδίδει στις καθυστερημένες υλικοτεχνικές δομές της Ρωσίας. Σε αυτές τις συνθήκες είναι αναπόφευκτη η χρησιμοποίηση ειδικών τεχνικών, εμπειρών κρατικών υπαλλήλων, στρατιωτικών που προέρχονται από την αστική και τη μικροαστική τάξη, ενώ σταδιακά αυξάνεται η χρησιμοποίηση μελών των κομμάτων και τελικά του κόμματος. Έτσι, λόγω του χαμηλού επιπέδου των παραγωγικών δυνάμεων και του έντονου καταμερισμού εργασίας, διαμορφώνεται η γραφειοκρατία που θέτει υπό τον έλεγχο και τη διεύθυνσή της την οικονομία, αναλαμβάνει τον κεντρικό σχεδιασμό της, περιορίζοντας την εργατική τάξη σε απλό και αποξενωμένο από τα μέσα παραγωγής χρήστη τους. Λόγω αυτού του επιπέδου οικονομίας διατηρούνται βέβαια και οι εμπορευματικές σχέσεις, ο καταμερισμός εργασίας και το αστικό δίκαιο στη διανομή. Η συγκρότηση και η κυριαρχία της γραφειοκρατίας θεωρείται «αναγκαίο κακό» από τους υποστηρικτές αυτής της άποψης. Ορισμένοι μάλιστα ακραίοι θιασώτες της θεωρούν ότι το φαινόμενο θα εξαλειφθεί μόνο στο δεύτερο και ανώτερο στάδιο του κομμουνισμού, όταν η κυριαρχία του αυτοματισμού και της επιστήμης στην παραγωγική διαδικασία θα καταργήσει τον υποδουλωτικό καταμερισμό εργασίας, ουσιαστικά και τις εμπορευματικές σχέσεις, αφού ο συλλογικός χαρακτήρας της επιστημονικής εργασίας θα καθιστά αδύνατη και περιττή τη μέτρηση της ατομικής εργασίας. Άρα παύει και η ανταλλακτική αξία να είναι μέτρο της αξίας χρήσης και επομένως την αστική διανομή αντικαθιστά η κομμουνιστική διανομή με βάση τις ανάγκες.

Είναι μια ερμηνεία βασισμένη στη θεωρία του τεχνολογικού ντετερμινισμού, που απολυτοποιεί τον καθοριστικό ρόλο του τεχνολογικού παράγοντα, αρνούμενη ουσιαστικά τη σχετική αυτονομία και την αντεπίδραση του εποικοδομήματος και ιδιαίτερα της πολιτικής. Μάλιστα, η θεωρία της εξάλειψης της γραφειοκρατίας στο ανώτερο στάδιο της κομμουνιστικής κοινωνίας εμφανίζεται ως αυτόματη φυσικο-ιστορική εξέλιξη, έξω από τα πλαίσια κοινωνικής και πολιτικής πάλης, που είναι αναπόφευκτη, εφόσον πρόκειται για τη λύση της βασικής κοινωνικής αντίθεσης του υπαρκτού σοσιαλισμού (γραφειοκρατία - εργατική τάξη). Αυτή η σχολή δεν αρκείται απλώς στην ερμηνεία της δημιουργίας της γραφειοκρατίας, αλλά προχωρεί και στην υποκειμενική αξιολόγησή της, χαρακτηρίζοντάς την απαραίτητη για το σοσιαλιστικό καθεστώς και θεωρώντας επομένως την απόπειρα ανατροπής της από την εργατική τάξη μάταιη, αν όχι αντιδραστική. Η ιδεολογική μάλλον παρά επιστημονική προσέγγιση της γραφειοκρατίας στη σχέση της με τις επαναστατικοποιούμενες παραγωγικές δυνάμεις επιβεβαιώνεται και από το εξής: Ενώ σωστά επισημαίνεται ότι οι αλλαγές που

επιφέρει η επιστημονικοτεχνική επανάσταση είναι ασύμβατες όχι μόνο με την καπιταλιστική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής αλλά και στο γραφειοκρατικό μοντέλο οργάνωσης της εργασίας και της κοινωνίας, ακολουθεί μια αντιφατική διαφοροποίηση¹⁸. Επισημαίνεται ότι στον καπιταλισμό είναι αδύνατο να ολοκληρωθεί η τάση κοινωνικοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων, γιατί η κυριαρχία της γνώσης στην παραγωγική διαδικασία θα εκτόπιζε τη ζωντανή εργασία, άρα θα μηδένιζε το ποσοστό κέρδους. Εύλογα το κεφάλαιο θα αντιδράσει και επομένως θα απαιτηθεί η ανατροπή του. Απεναντίας όμως θεωρείται ότι στο γραφειοκρατικό καθεστώς η αντιστοίχιση κοινωνικοποιημένων παραγωγικών δυνάμεων είναι όχι μόνο αναγκαία αλλά και δυνατή, χωρίς να προσδιορίζεται το πολιτικό πώς, με ποιους δηλαδή πολιτικούς όρους θα γίνει αυτός ο μετασχηματισμός. Θα προχωρήσει, δηλαδή, μεγαλόψυχα η προνομιούχα γραφειοκρατία χωρίς αντίσταση την εξουσία της στα όργανα της «αυτοδιαχειριστικής δραστηριότητας των ανθρώπων;»

Η απλουστευτικότητα όμως του σχήματος της αυτόματης βαθμιαίας αντιστοίχισης της ανώτερης κοινωνικοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων με την πραγματική (όχι τυπική - κρατική) κοινωνικοποίηση της ιδιοκτησίας και της διεύθυνσής τους διαψεύδεται και από τις εξελίξεις στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού. Η κρατική γραφειοκρατία ήταν ανίκανη να υπερβεί τη δυσκαμψία και τον υπέρμετρο συγκεντρωτισμό και να πραγματοποιήσει τη μετάβαση από την εκτατική στην εντατική ανάπτυξη. Αυτή η αποκέντρωση μπορούσε να πραγματοποιηθεί με δύο τρόπους: τη δυναμική ένταξη των μαζών στη διεύθυνση της οικονομίας ή την ολοκλήρωση της ανεξαρτησίας των επιχειρήσεων, δηλαδή την καπιταλιστικοποίηση. Επικράτησε η δεύτερη εκδοχή, όχι γιατί ήταν «αναπόφευκτη», αντίθετα είναι φύσει αναντίστοιχη προς υψηλά κοινωνικοποιημένα μέσα παραγωγής. Επικράτησε γιατί η κοινωνική συμμαχία δυνάμεων αντισοσιαλιστικών εντός και εκτός της ΕΣΣΔ ήταν ηγεμονική. Η κοινωνικοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων όχι μόνο δεν οδήγησε στην πραγματική, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, κοινωνικοποίησή τους, αλλά δεν απέτρεψε έστω την κατάργηση της κρατικής ιδιοκτησίας, αφού οι δυνάμεις που την υποστήριζαν δεν είχαν ούτε την απαιτούμενη ισχύ ούτε συγκεκριμένη στρατηγική, όπως η φιλοαστική μερίδα της γραφειοκρατίας.

Εν γένει τα πολιτικά φαινόμενα καθορίζονται μεν από την οικονομία (η πολιτική είναι συμπύκνωση της οικονομίας, κατά τον Λένιν), καθορίζοντας όμως και από ταξικά και πολιτικά συμφέροντα που καθορίζονται κι αυτά από την οικονομία, αλλά έχουν σχετική αυτοτέλεια από αυτήν και αντεπιδρούν.

Η οικονομική και η πολιτιστική πρόωπιτα καθυστέρηση της Ρωσίας, αλλά και άλλοι παράγοντες (τους αναφέραμε στο οικείο υποκεφάλαιο) κατέστησαν αναπόφευκτη την εμφάνιση της γραφειοκρατίας, ιδίως στην οικονομία. Δεν προκα-

θόρισαν αναπόφευκτα όμως την κυριαρχία της και μάλιστα την ολοκληρωτική.

Μετά την επανάσταση του Φλεβάρη και του Οκτώβρη του 1917 και στο αρχικό μετεπαναστατικό διάστημα κυριαρχούσαν οι προλεταριακοί και λαϊκοί θεσμοί: τα σοβιέτ, τα συνδικάτα, οι εργοστασιακές και συνοικιακές επιτροπές, η Κόκκινη Φρουρά κ.ά. Η γραφειοκρατία είχε εμφανιστεί στους διάφορους θεσμούς σποραδικά και χωρίς να αμφισβητεί την κυριαρχία τους στην επαναστατική διαδικασία. Αν και στην αρχή αναπτύσσεται αυθόρμητα, η συστηματική χρησιμοποίηση και ανάπτυξη της δεν είναι προϊόν αυθόρμητης εξέλιξης, της οποίας τις συνέπειες δεν προέβλεψε η ηγεσία του επαναστατικού κόμματος, αλλά συνειδητή επιλογή της. Ο Λένιν έχει επίγνωση των κινδύνων. Από το 1922, στο 11ο Συνέδριο του κόμματος, προειδοποιεί για τον κίνδυνο εκφυλισμού του κυρίαρχου στρώματος¹⁹. Πίστευε όμως ότι οι παρενέργειες της γραφειοκρατίας, όπως και της ΝΕΠ, θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν από την εργατική τάξη, που θα αναλάμβανε με τη βοήθεια του κόμματος την πολιτική διεύθυνση της οικονομίας. Οι αιτίες που οδήγησαν την ηγεσία του κόμματος σε αυτή την επιλογή ήταν κυρίως οι εξής: Η κυριαρχία ενός παραγωγισμού και η σχετική υποτίμηση των παραγωγικών σχέσεων. Μετά την επανάσταση κυριάρχησε η άποψη ότι κύριο κριτήριο για την απόδειξη της ανωτερότητας του σοσιαλισμού ήταν η ταχεία και δυναμική ανάπτυξη της παραγωγής και η επίτευξη μιας παραγωγικότητας ανώτερης από αυτήν του καπιταλισμού. Ούτως ή άλλως όμως η δυναμική ανάπτυξη της οικονομίας ήταν επιτακτική ανάγκη για την επιβίωση του πληθυσμού. Σταδιακά γραφειοκρατικοποιείται το κράτος και η οικονομία. Η μονοπρόσωπη διεύθυνση αντικαθιστά την εργοστασιακή πολιτική, τα συνδικάτα αντί να έχουν αποφασιστικό ρόλο στη διεύθυνση της παραγωγής, περιορίζονται στον ρόλο της κομμουνιστικής διαπαιδαγώγησης των πολιτών («σχολεία» κομμουνισμού), ο σχεδιασμός της γενικής οικονομικής πολιτικής πραγματοποιείται από το Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο χωρίς συμμετοχή ουσιαστικά των εργατών. Το περιφερειακό Σοβιέτ περιορίζονταν σε ρόλο τοπικής αυτοδιοίκησης, ενώ στο κεντρικό σοβιέτ της Πετρούπολης δεν κυριαρχεί η συνέλευση αλλά η εκτελεστική επιτροπή, που εκλέγεται με πρόταση του κόμματος (σπάνια απορρίπτεται) και που στην ουσία αυτή διευθύνει το σοβιέτ.

Οι ειδικοί μονιμοποιούνται και σταδιακά κυριαρχούν στα όργανα και τους θεσμούς του σοβιετικού συστήματος ιδιοποιούμενοι την εξουσία στο κράτος και την οικονομία. Η ανάγκη επάνδρωσης των οργάνων από ειδικούς ήταν αντικειμενική ανάγκη λόγω της κατάστασης της Ρωσίας. Η μαζική τους όμως χρησιμοποίηση και η περιβολή τους ακόμη και με απόλυτη εξουσία (μονοπρόσωπη διεύθυνση) εκφράζει και μια ιδιότυπη συμμαχία της ηγεσίας του προλεταριάτου με τα ηττημένα αστικά στρώματα, που ένα τμήμα εντάσσεται σε καιρίες θέσεις του κρατικού μη-

χανισμού. Απόρροια αυτής της «συμμαχίας» είναι και η υποβολή στην ηγεσία του κόμματος της αστικής αντίληψης ότι δεν πρέπει η εξουσία να ασκείται από τις μάζες και τα συλλογικά όργανά τους, αλλά από ειδικούς τεχνοκράτες, εκπαιδευμένους κρατικούς λειτουργούς. Η ταξικότητα αυτής της αντίληψης είναι προφανής: να μην αποκτούν οι μάζες, με το πρόσχημα της απαιδευσίας, πρόσβαση σε μια εξουσία ολιγαρχική και προνομιά. Γιατί η παιδεία και η εμπειρία των ειδικών δεν συνεπάγεται υποχρεωτικά την εξουσία τους. Μπορεί κάλλιστα να ασκούν ρόλο εμπειρογνώμονα και συμβούλου²⁰ και την ευθύνη των αποφάσεων να την έχει ένας πολιτικός ή ένα συλλογικό όργανο εργαζομένων με εμπειρία και κατάλληλη εκπαίδευση. Αυτή η πρακτική κυριαρχεί στην αστική διοίκηση. Ο πρωθυπουργός και οι υπουργοί λαμβάνουν τις αποφάσεις, χωρίς να είναι ειδικοί σε όλα τα θέματα, αλλά με εισηγήσεις ειδικευμένων συμβούλων τους.

Ο ρόλος και η δύναμη της γραφειοκρατίας θα μπορούσε αποφασιστικά να περιοριστεί με την προσέλκυση στην ενεργό πολιτική δράση των εργατών, ώστε να ελέγχεται η γραφειοκρατία, να μη μονοπωλεί την εξουσία, να μην υπηρετεί τα ιδιαίτερα συμφέροντα της, αλλά τα συμφέροντα των μαζών. Όμως η ηγεσία του κόμματος προτίμησε τον περιορισμό της εργατικής δημοκρατίας και την έδρασή της στη γραφειοκρατία. Αυτές τις επιλογές ο Λένιν τις χαρακτήριζε προσωρινή υποχώρηση, γνωρίζοντας ότι η περιθωριοποίηση της εργατικής τάξης αναιρεί την έννοια του σοσιαλισμού. Φοβάται όμως τα διακυβεύματα της δημοκρατίας σε συνθήκες περικύκλωσης και οικονομικής καταστροφής. Προτιμά την αυστηρή πειθαρχία και τον συγκεντρωτισμό. Αυτή την ανάγκη εκφράζει η προτίμηση της γραφειοκρατίας. Η γραφειοκρατία είναι αυστηρά ιεραρχημένος και πειθαρχημένος μηχανισμός. Τα μέλη της δεν εκλέγονται, αλλά διορίζονται από ανώτερο όργανο στο οποίο, βάσει της νομοθεσίας, υπακούουν τυφλά. Τα συμφέροντά τους συνδέονται απόλυτα με τη θέση τους και την τυφλή υπακοή στις εντολές των ανωτέρων. Αντίθετα, η κυριαρχία των συνελεύσεων και των εκλεγόμενων, ανακλητών, αμειβόμενων με τον εργατικό μισθό αντιπροσώπων τους εξασφαλίζει την κυριαρχία της εργατικής τάξης, αλλά και την υπευθυνότητα, την ελευθερία γνώμης και την παρρησία, τη μέθεξη των μη μόνιμων αντιπροσώπων με την κοινωνική βάση, τους υποχρεώνει να λογοδοτούν σε αυτήν, να μην επιδιώκουν προνόμια.

Αντί να ενισχυθούν ως αντίβαρο στη γραφειοκρατία άλλοι δημοκρατικοί θεσμοί, καταργήθηκαν και οι υπάρχοντες. Συγκεκριμένα: Απαγορεύτηκαν οι φράξιες μέσα στο μπολσεβίκικο κόμμα. Έτσι, καταργήθηκε η εσωκομματική δημοκρατία, που είναι αδιανόητη χωρίς την ελευθερία συζήτησης. Αυτή η προσωρινή, κατά τη δήλωση του Λένιν, απαγόρευση μονιμοποιήθηκε και αξιοποιήθηκε από τη σταλινική γραφειοκρατία για την ενοχοποίηση και τη φίμωση κάθε αντίθετης ή κριτικής άποψης.

Ακόμη, καθιερώθηκε ο μονοκομματισμός. Αντίθετα από μια διαδεδομένη εντύπωση, η αρχή του μοναδικού κόμματος δεν απαντάται σε κανένα κείμενο του Λένιν ούτε στο Σύνταγμα του σοβιετικού κράτους. Η *de facto* απαγόρευση των άλλων κομμάτων υπαγορεύτηκε κι αυτή από τον φόβο των μπολσεβίκων, μήπως στις συνθήκες της αρχόμενης ΝΕΠ η αστική τάξη και οι κουλάκοι, ενισχυμένοι από την ανάπτυξή της, χρησιμοποιήσουν αυτά τα κόμματα για να αδράξουν την εξουσία²¹.

Ο περιορισμός της εργατικής δημοκρατίας επεκτάθηκε και στην κατάργηση της ελευθερίας του Τύπου και του ραδιοφώνου, καθώς και στην απαγόρευση των συγκεντρώσεων των άλλων κομμάτων και κινήσεων.

Η κατάργηση ουσιαστικά της εργατικής δημοκρατίας, όχι προσωρινή αλλά μόνιμη, όπως και η γραφειοκρατικοποίηση και η αυταρχικοποίηση του κόμματος αποτέλεσαν σοβαρά λάθη του Λένιν και της επαναστατικής ηγεσίας των μπολσεβίκων. Η διατήρηση των θεσμών της εργατικής δημοκρατίας, στους οποίους δεν είχε επιβληθεί η γραφειοκρατία, και η ενίσχυσή τους θα εξασφάλιζε την πολιτική δραστηριοποίηση της εργατικής τάξης και του κόμματος, που θα μπορούσαν να περιορίσουν τη γραφειοκρατία σε αντιμετωπίσιμα επίπεδα. Αντίθετα, η κατάργηση της δημοκρατίας άνοιξε τον δρόμο για την ολοκληρωτική κυριαρχία της γραφειοκρατίας, που απέκλεισε την ανάκαμψη της εργατικής δημοκρατίας, μετά την εδραίωση της σταλινικού τύπου γραφειοκρατίας.

Το κορυφαίο λάθος ήταν η γραφειοκρατικοποίηση του κόμματος. Η απαγόρευση των τάσεων και συνακόλουθα του διαλόγου και της δημοκρατίας στο κόμμα αχρήστευσε τον κυριότερο συντελεστή και εγγυητή της σοσιαλιστικής δημοκρατίας και οικονομίας. Το κόμμα με την πνευματική και ηθική υπεροχή του, επιφορτισμένο με τον καθοδηγητικό ρόλο στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού, θα μπορούσε και θα έπρεπε να ελέγξει και να υποτάξει τη γραφειοκρατία. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, έπρεπε να ωθήσει το προλεταριάτο στην πολιτική ενεργοποίηση, ώστε να αποτελέσει αντίβαρο στη γραφειοκρατία. Έργο δύσκολο, γιατί το προλεταριάτο είχε παθητικοποιηθεί και λόγω κόπωσης και λόγω της αποξένωσής του από τη γραφειοκρατική εξουσία. Το κόμμα ήταν ο έσχατος μηχανισμός, που θα μπορούσε να ενεργοποιήσει το προλεταριάτο εναντίον της γραφειοκρατίας. Πώς όμως να φέρει εις πέρας αυτή την αποστολή, όταν και το ίδιο είχε βαθμιαία μεταλλαχτεί σε γραφειοκρατικό αυταρχικό κόμμα και αποτελούσε το πολυπληθέστερο και ηγετικό τμήμα της γραφειοκρατίας του κράτους, της οικονομίας αλλά και των λοιπών θεσμών της κοινωνίας (συνδικάτα, συνεταιρισμοί, επιστημονικές και πολιτιστικές ενώσεις κ.λπ.). Η διαπλοκή του κόμματος και της γραφειοκρατίας αναιρούσε τον αυτόνομο καθοδηγητικό ρόλο του κόμματος και ουσιαστικά το μετέτρεπε σε ηγετικό τμήμα της γραφειοκρατίας. Όπως αναφέρει ο Τόνι Κλιφ, ήδη από το 1923 τα 2/3 των κομματικών μελών

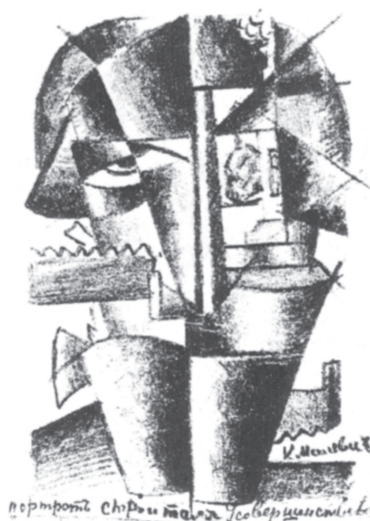
κατείχαν κάποιου είδους διοικητικά πόστα. Γράφει εύγλωττα: «Ο Λένιν και ο Τρότσκι δεν μπορούσαν να στραφούν στα προλεταριακά στοιχεία του κόμματος, γιατί τώρα πια αυτά τα στοιχεία αποτελούσαν τη μειοψηφία. Δεν μπορούσαν να στηριχτούν στην εσωκομματική δημοκρατία –ακόμα κι αν την επανέφερε κάποιο θαύμα– γιατί πλέον το κόμμα το αποτελούσαν κατά κύριο λόγο διευθυντές εργοστασίων, κυβερνητικοί αξιωματούχοι, αξιωματικοί του στρατού, στελέχη του κομματικού μηχανισμού· μια τέτοια δημοκρατία θα αντανάκλασε απλά τις φιλοδοξίες της γραφειοκρατίας. Ούτε μπορούσαν να κάνουν έκκληση στην «παλιά φρουρά» (των μπολσεβίκων) γιατί, πρώτον, ήταν μια απειροελάχιστη μειοψηφία στο κόμμα –μόλις το 2% των μελών του– και, δεύτερον, πολλοί από αυτούς κατείχαν πλέον εξέχουσα θέση στη γραφειοκρατική κλίμακα»²².

Το πολιτικό αδιέξοδο της σοβιετικής δημοκρατίας συμπυκνώνεται στην εξής αντίφαση-φαύλο κύκλο: Το κόμμα από τον πρωτοπόρο χαρακτήρα του ήταν το καταλληλότερο όργανο για να γλιτώσει το κράτος και την οικονομία, αλλά και την κοινωνία γενικά, από τα πλοκάμια της γραφειοκρατίας. Πώς όμως να επιτελέσει αυτή την αποστολή του, όταν, όπως φαίνεται από το παραπάνω απόσπασμα, είχε κυριολεκτικά διαβρωθεί από τη γραφειοκρατία; Από την άλλη, όταν το κόμμα ασφυκτιούσε από τον κλοιό της γραφειοκρατίας και την κατάργηση της εσωκομματικής δημοκρατίας, θα μπορούσαν να συνδράμουν τη μη γραφειοκρατικοποιημένη επαναστατική πτέρυγα του κόμματος πρωτοπόρες δυνάμεις, του προλεταριάτου, έξω από το κόμμα. Αλλά πώς να συμβεί αυτό, όταν το μπολσεβίκικο κόμμα είχε αποβάλει από την πολιτική ζωή τις άλλες δυνάμεις και είχε επιβάλει σε αυτήν, όπως ευθαρσώς δήλωνε ο Τρότσκι²³, το μονοπώλιό του;

Η γραφειοκρατία, παρά τις αντικειμενικές αιτίες της, δεν έχει χαρακτήρα φυσικού φαινομένου. Όταν το κόμμα υποχωρώντας στην ανάγκη της αποτελεσματικότητας και της πειθαρχίας προωθεί τη γραφειοκρατικοποίηση και τον αυταρχισμό (έστω με πρόθεση προσωρινότητας), τότε αναπόφευκτα οδηγεί στη γιγάντωση της γραφειοκρατίας, και ποσοτικά και ποιοτικά, στο κράτος, την οικονομία και το κόμμα. Αυτό το ολοκληρωτικό γραφειοκρατικό μόρφωμα δεν επιτρέπει την κανονική λειτουργία της αντίθεσης εργατικής τάξης (ανάγκη ουσιαστικής κοινωνικοποίησης) και της γραφειοκρατίας (ολιγαρχική ιδιοποίηση). Επιβάλλει τη μετασηματισμένη δράση της ως αντίθεση τμημάτων της γραφειοκρατίας (συντηρητικό και «ιδιωτικό»). Αυτή η αντίθεση από τον χαρακτήρα της δεν οδηγεί στην ανύψωση της τυπικής (κρατικής) κοινωνικοποίησης σε ουσιαστική αλλά, όπως αποδεικνύει η εμπειρία των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, είτε στη σκλήρυνση και τη διαιώνιση του γραφειοκρατικού καθεστώτος είτε στην παλιννόστηση του καπιταλισμού.

Σημειώσεις

1. Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την Υπεραξία*, μέρος τρίτο, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σ. 420.
2. Τ. Κλιφ, *Τρότσκι 1923-1927*, Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο, τ. 3, σ. 65.
3. Κ. Μαρξ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, εκδ. ΚΕ ΚΚΕ, σ. 575.
4. Λένιν, *Άπαντα*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, τ. 33, σ. 17.
5. ό.π., σ. 49-50.
6. Μαξ Βέμπερ, *The theory of Social and Economic Organization*, εκδ. The Free Press, σ. 338.
7. Από τα τέλη της δεκαετίας του '50 (στροφή του 1956) πραγματοποιείται μεταρρύθμιση φιλελευθεροποίησης της οικονομίας (διεύρυνση ορίων δράσης επιχείρησης και διευθυντή, σαφώς μεγαλύτερη ελευθερία διάθεσης των αποθεμάτων κ.ά.).
8. Κ. Χάρμαν, *Πώς χάθηκε η Ρωσική Επανάσταση*, Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο, σ. 20.
9. Ρ. Λούξεμπουργκ, *Ρωσική Επανάσταση*, εκδ. Ανδρομέδα, σ. 63-66.
10. Ε. Μαντέλ, *Γραφειοκρατία*, εκδ. Θεωρία, σ. 69-70.
11. Λένιν, *Άπαντα*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, τ. 36, σ. 194.
12. ό.π., σ. 200.
13. ΝΑΡ-Νέο Αριστερό Ρεύμα, *Για τη φύση και το χαρακτήρα των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού*, σ. 22.
14. Ιδίως από τη μεταρρύθμιση του 1956 ενισχύεται η «ιδιωτική» γραφειοκρατία (κυρίως διευθυντές επιχειρήσεων), που αποτελεί την κινητήρια δύναμη επανόδου του καπιταλισμού.
15. Για τον κοινωνικό χαρακτήρα της γραφειοκρατίας στον υπαρκτό σοσιαλισμό υπάρχει εκτεταμένη φιλολογία, βλ. Περ. Παυλίδη, *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας στην ΕΣΣΔ*, Πρώτο μέρος, εκδ. Προσκήνιο.
16. Για το κατώτερο και ανώτερο στάδιο του κομμουνισμού, βλ. Κ. Μαρξ, *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, τ. β', εκδ. ΚΕ ΚΚΕ.
17. Λ. Τρότσκι, *Προδομένη επανάσταση*, Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη, σ. 324-331.
18. Π. Παυλίδη, ό.π., σ. 143.
19. Λένιν, *Άπαντα*, τ. 44, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σ. 369-370.
20. Για τη σχέση ειδικών και προλεταριάτου, βλ. Αλ. Κολοντάι, *Εργατική Αντιπολίτευση*, Βέργος, σ. 59.
21. Ε. Μαντέλ, ό.π., σ. 70.
22. Τ. Κλιφ, *Τρότσκι 1923-1927*, Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο, τ. 3, σ. 55.
23. Τ. Κλιφ, ό.π., σ. 54-56.

Μαλέβιτς, Πορτρέτο
τελειοποιημένο του Ivan
Vasilyevich Kliunkov, 1913